

Lukács Olga:¹

Róma vagy Bizánc? A két rítus találkozása a magyar keresztyénség első századaiban

Rome or Byzantium? The Encounter of the Two Rites in the First Centuries of Hungarian Christianity

Historical sources prove that during the pre-conquest era the Byzantine mission had several impacts on Hungarians, which continued after their settlement in Pannonia as well. There are written sources on the existence of Byzantine Christianity only from the mid-10th century. The Gyula called Zombor has probably also gone to Constantinople in 953, his baptism being recorded by Ioannes Scylitzes as well. He returned home together with Hierotheos, a “*proselytizing bishop*”, whom Patriarch Theophylact of Constantinople (933–956) named “*bishop of Turkey*”, thus attempting to subject Turkey to his own authority.

Due to the Christianizing activity of the bishop and his monks, Slavic-derived ecclesiastical words came into the Hungarian language with the help of the interpreters.

Hierotheos lived in the court of Gyula, where he baptized his daughter, Sarolt and perhaps some of the courtiers. The hopeful mission was set back by the death of the old Gyula.

History links taking up Western Christianity and Hungary joining the Western Christian states to Grand Prince Geza (ca. 972–997), the son of Grand Prince Taksony, and King Saint Stephen. The inflow of Western Christianity has not meant the suppression of the Eastern rite for a long time. This is also shown by the fact that we are aware of the existence of a series of Greek monasteries in Hungary in the time of King Saint Stephen and the following period.

In the 11th–12th centuries, the two types of Christianity coexisted in Hungary in peace, the effects of the 1054 schism have not been felt in these centuries.

The fast decline of the Eastern rite only started in the first third of the 13th century. One of the reasons was the formation of the Latin Empire of Constantinople in 1204, thus the Byzantine Latin Patriarchate was set up, which certainly weakened the position of the Greek Church in Hungary, and the other reason was the Fourth Council of the Lateran in 1215, which sought to place constraints on the Eastern rite.

Keywords: Christianization of Hungarians, Eastern rite, Eastern monasteries in Hungary, Christianity at the time of the Hungarian settlement.

1. Egyetemi előadótanár, BBTE Református Tanárképző Kar, email: lukacso@yahoo.de.

A *Róma vagy Bizánc?*-téma felvetésekor² szükségesnek tartjuk kiemelni, hogy a 10. században a két irány még egységes egyházhoz tartozott, annak ellenére, hogy akkor már két évszázada egyértelműen körvonalazódott, hogy a két rítus között előbb-utóbb szakadás állhat be. A magyarok keresztyénségre térését ebben a kontextusban nézve egyértelmű számunkra, hogy a két irány közötti végső döntés politikai indíttatású volt, de az államalapítást követő első századokban mindkét rítus jelen volt a magyar egyház gyakorlatában.³

Több történeti forrás bizonyítja, hogy a honfoglalás előtti korszakban a magyarokat a Bizánctól kiinduló misszió több ízben is érintette.⁴

Pannónia területén, ahova a magyarok érkeztek, kezdetben a keresztyénség római eredetű volt, de a Nyugatrómai Birodalom bukását követően Bizánc politikai és művelődési érdekszférába került, majd a 8. századtól, Nagy Károly az avarok körében végzett térítői tevékenysége nyomán ismét a nyugati hatás érvényesült. A honfoglalást megelőző időszakban a Kárpát-medence politikai szempontból sem volt egységes: az itt élő népek (avarok, szlávok, bolgárok, morvák) nemcsak etnikailag, de vallási szempontból is változatos képet mutattak, s természetes módon hatással voltak a letelepedett magyarságra.⁵

A letelepedett magyarok körében minden bizonnyal folyt a bizánci hittérítés, amelynek tárgyi bizonyítéka a temetkezéskor használt bizánci kereszt is.⁶ A bizánci keresztiségről írott forrásaink csak a 10. század közepétől vannak.

A honfoglalást követően a bolgárokkal és a besenyőkkel szövetkezve, 917-től kezdve indítottak déli irányba kalandozó hadjáratokat Bizánc ellen. A magyarok ezzel párhuzamosan Európa nyugati részében is kalandoztak. Csak miután 933-ban, a Merseburg melletti csatában a szászoktól súlyos vereséget szenvedtek, fordultak a Balkán irányába, ahol 927-től, Simeon bolgár cár halálát követően a hatalom meggyengült. Miután I. Péter bolgár cár (927–969) szövetséget kötött Bizánccal, a magyar hadjáratok célpontja nem csupán Bizánc, hanem a Bolgár Cárság is lett. Hogy a katasztrófát megelőzzék, a magyarok szövetséget kötöttek a besenyőkkel (932), és ennek következtében saját földjükön

2. E tanulmány ötletét az általam nagyra becsült Kun Mária kolléganőm adta. A teológiai doktori disszertáció mentora volt, és a dolgozatomban a jelen tanulmányból voltak adatok, amelyekre ő reflektált, és információs tartalmáért köszönetet mondott. Szolgáljon e tisztelettanulmány újabb információja az ő örömére.

3. Moravcsik Gyula: *A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység*. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Szent István Emlékkönyv I.* Budapest, 1938. 171–212.

4. Uo.

5. H. Tóth Imre véleménye szerint a magyarok közt élő bolgár-szláv népesség a magyarokra hatással volt. Ezt bizonyítják a magyar nyelvben meghonosodott szavak: kereszt, karácsony, panasz, pap, szombat, vándol. H. Tóth Imre: *A magyarság korai kapcsolatai az ortodox szlávokkal*. in: H. Tóth Imre (szerk.): *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szeged, 1995. 27–35; H. Tóth Imre: *Magyar-szláv kapcsolatok a 9–11. században*. In: *Partes Populorum Minores Alienigenae*, 2000. 11–41. Ezzel a megállapítással Bozsóki nem ért egyet, mert meglátása szerint az említett szavak a Hierotheos és szerzetesei által segítségül hívott határ-menti bolgár-szláv tolmácsok segítségével kerültek a magyar nyelvbe. Bozsóky Pál Gerő: *Magyarok útja a pogányságból a kereszténységig*. Agapé, Szeged, 2000. 170.

6. Révész Éva: *Régészeti és történeti adatok a kora Árpád-kori bizánci-bolgár-magyar egyházi kapcsolatokhoz (disszertáció)*. Szeged, 2011. 95–99.

verték meg a bizánciakat, akiknek nemcsak hogy súlyos pénzen kellett a békét megváltaniuk, de el kellett tűrniük azt is, hogy mintegy tíz esztendeig a déli magyar törzsek évente vezessenek területükre rablóhadjáratokat.⁷

Mivel a magyarok nem akartak a két nagyhatalom közé kerülni, 943-ban öt évre szóló békét kötöttek VII. Konstantin (Porphyrogennetosz – Bíborbanszületett) bizánci császárral (912–959).⁸ Feltehetően a bolgárokkal is hasonló békét kötöttek.⁹ Ezt az ötéves békét szerették volna megpecsételni 945 és 948 között Bulcsú horka és Tormás (Termacsu) herceg Bizáncba tett látogatásával. Erről az eseményről írt Bíborbanszületett Konstantin császár *A birodalom kormányzásáról* című munkájában.¹⁰ E látogatás során került sor Bulcsú megkeresztelkedésére, a keresztapja maga a császár lett, és megkapta a sok ajándékkal járó patrikios méltóságot.¹¹ Szkülitzész történetíró csak Bulcsúval kapcsolatosan ír a megkeresztelkedésről; Termacsu megkeresztelésével kapcsolatosan hallgatnak a források. Amikor azonban a követek visszatértek Magyarországra, Bulcsú nem tartotta be ígéretét. Feltehetően azért nem, mert Bizánc nem fizette meg neki az évi adót. Ezzel kapcsolatosan a bizánci krónikás keserűen meg is jegyezte, hogy: „Bulcsú az Istennel való szövetséget megszegte.”¹² Az öt kíséző Árpád-házi hercegről, Termacsuról (Tormásról) a későbbiekben nincsenek információink.

Pár évvel később, 948 és 953 közt – feltehetőleg a 953 a valószínűbb – az ötéves békeszerződés újabb meghosszabbítása okán a keleti végek ura, a valószínűleg Zombor nevű gyula is ellátogatott Konstantinápolyba. Az ő keresztiségét is megörökítette Ióannész Szkülitzész. A keresztiséget ő is felvette, azonban ő már egy „térítő püspökkel”, Hierotheossal tért vissza birtokaira, akit Theophylaktos konstantinápolyi pátriárka (933–956) „Turkia püspökévé” nevezett ki, így próbálva meg a maga joghatósága alá vonni Túrki területét.¹³

7. Vö. BRÉHIER, Louis: *Bizánc tündöklése és hanyatlása*. Budapest, 1999. (A mű 1969-es második kiadásából Baán István fordította.)
8. Makk Ferenc azon a véleményen van, hogy ennek a békekötésnek már 934-ben volt előzménye, s azt követően ötévenként újították meg a szerződést, amely 958-ig tartott. A magyarok 955-ös, Lech-mezei vereségén a basileus felbátorodott, és 958-ban felmondta a békeszerződést. Makk Ferenc: *Róma vagy Mainz vagy Bizánc? Politikai vallási választás az első ezredfordulón*. In: Tiszatáj, 2001. november. 64–70.
9. E békekötésről mind Georgius monachus continuatus, (MORAVCSIK Gyula: *Byzantinoturcica. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinistischen Quellen*, Bd. 1–2., Berlin, 1983. 61–62; KRISTÓ Gyula [szerk.]: *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged, 1995. 150. [Rövidítése HKÍF] – Moravcsik Gyula fordítása), mind Ióannész Szkülitzész *Synopsis historionja* beszámol. (MORAVCSIK Gyula: uo. 84.)
10. „Teveli meghalt, és az ő fia barátunk, Termacsu, aki minap jött fel Bulcsúval, Turkia harmadik fejedelmével és karchájával.” Ld. HKÍF 132. (Moravcsik Gyula fordítása.)
11. „De a türkök sem hagytak fel betöréseikkel, és szertelenül pusztították a rómaiak területét, míg csak vezérük Bulcsú színleg a keresztény hit felé hajolva, Konstantinápolyba nem jutott. Megkereszteltetvén, sok pénz uraként tért vissza hazájába.” Ld. *Synopsis historion*. HKÍF. 152–153. (Moravcsik fordítása.)
12. HKÍF, 151–153.; MORAVCSIK Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984. 85–86.
13. „Nem sokkal utóbb Gyula is, aki szintén a türkök fejedelme volt, a császári városba jön, megkeresztelkedik, s ő is ugyanazon jótéteményekben és megtiszteltetésben részesül. Ő magával vitt egy jámborságáról híres, Hierotheos nevű szerzetest, akit Theophylaktos Turkia püspökévé szentelt, aki odaérkezvén, a barbár tévelygésből sokakat kivezetett a kereszténységhez. Gyula pedig megmaradt hitében, ő maga nem intézett soha betörést a rómaiak te-

A „Turkia püspöke” elnevezés jelzi a bizánci császári diplomácia szándékát, mely szerint minden türk – tehát minden magyar, a Magyar Fejedelemség – megtérítésének feladatával bízták meg. Szándékuk alapja, hogy a Magyar Fejedelemség három méltósága már megkeresztelkedett Konstantinápolyban, így a császári diplomácia arra számított, hogy akár politikai megfontolásból is, de nem fogják megakadályozni a térítést.¹⁴ A püspök és szerzetesei térítői tevékenysége eredményeképp, a tolmácsok segítségével kerültek a magyar nyelvbe a szláv eredetű egyházi szavak. Hierotheos Gyula udvarában élt, akinek leányát, Saroltot és talán több udvari emberét is megkeresztelte, és jöllehet püspökségének hatásköre csak Gyula birtokaira és népeire terjedt ki, a Szkülitzész szerint komoly reményekkel induló missziót az idősebb gyula halála megakadályozta.¹⁵

Hierotheos püspöki tevékenységének hatása körül több nézet is kialakult. Pósta Béla és Radu Heitel az ő idejéhez kötik a gyulafehérvári körkápolna építését és az újabban feltárt gyulafehérvári templomot.¹⁶ Ezt a véleményt Török József megcáfolja, s azt bizonyítja, hogy Hierotheos működése még a missziós püspökség hatását sem érte el.¹⁷ A Hierotheos püspökségének területét illetően három nézetet különböztethetünk meg. Az első szerint a gyulák területén működött, azaz a Tisza–Maros-határvonaláig,¹⁸ és Szeged volt a központja.¹⁹

A második elmélet a Marostól délre fekvő területekre feltételezi, amely a gyulák területét Ajtony területével azonosítják. Eszerint Hierotheos székhelye Marosvárott volt.²⁰ Györffy György Sirmium mellett foglal állást, amely a 9. századi Pannonia püspöki székhelye is volt.²¹

---

rületére, és az elfogott keresztényekről sem feledkezett meg, hanem kiváltotta azokat, gondja volt rájuk, szabadabbá tette őket.” Ld. *Synopsis historion*. HKÍF. 152–153. (Moravcsik Gyula fordítása.)

14. Mivel a magyarok második és harmadik legnagyobb méltóságáról van szó, és azok törzséről, feltételezhető, hogy a betelepült hét magyar és egy (három) kabar törzs közül nem a legkisebb népességű törzsekről van szó. A két törzs a népesség akár negyedét is jelenthette.
15. A bizánci krónikás azt írja, hogy Zombor gyula halála után (960 körül) a bizánci birodalom háborús elköteteleztségei miatt „a pannon népet hitében megerősíteni nem tudta, és (ezeknek) saját nyelvükön írt könyveik még nem voltak. A görögök tétlenségét látva a latinok felkerekedtek Rómából, s a pannonokat, akiket ugroknak neveznek... könyveikkel és írásaikkal istentelen hitükre térítették.” GYÖRFFY György: *Bizánc szerepe a magyarok megtérésében*. In: Kortárs II., 1975. 1788–1792.
16. Vö. PÓSTA Béla: *A gyulafehérvári székesegyház sírleletei*. In: Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából VIII. (1917). 1–155; HEITEL, Radu: *Archäologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmälern aus Südsiebenbürgen I–II*. In: *Revue* 9. (1972) 139–160, 12. (1975) 3–11.
17. Vö. TÖRÖK József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete*. Budapest, 2002.
18. LENKEY Zoltán – ZSOLDOS Attila: *Szent István és III. András*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2003. 19.
19. DÁVID Katalin: *Szent Gellért és a csanádi püspökség*, in: KREDICS László (szerk.): *Válaszúton. Pogányság – kereszténység. Kelet – Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről*, Veszprém, 2000. május 8–10., Veszprém, 2000. 186.
20. HÓMAN Bálint – SZEKFI Gyula: *Magyar történet*. I. kötet. *Őstörténet – törzsszervezet, keresztény királyság*. Budapest, 1935. 182.
21. GYÖRFFY György: *István király és műve*. Budapest, 1977. 47.

A harmadik vélemény szerint Hierotheos működése a gyulák területével egyezik meg, tehát a Bánát északi része, Csanád–Csongrád–Békés és Arad megyék területén.²²

Attól függetlenül, hogy hol volt a püspöki székhely, szellemi hatása az ország egész területére kiterjedhetett, mivel fél évszázaddal későbből újabb adat merül fel a keleti kereszténység terjedéséről. A Szent Gellért-legenda elbeszéli, hogy Gyula utódja, Ajtony, akinek uralma a Körös folyótól az erdélyi részekig és Szörényig terjedt, Vidin városában, a görögök szertartása szerint keresztelkedett meg, valamint a görögöktől kapott felhatalmazás alapján Marosvárott Keresztelő Szent János tiszteletére monostort építtetett, „s abba apátot helyezett görög szerzetesekkel, az ő rendszabályuk és szertartásuk szerint.”²³ Ajtony később szembekerült Szent István központosító törekvéseivel, s ezért a király vezére, Csanád leverte őt. 1030-ban I. István Gellértet tette meg az újonnan megszervezett csanádi egyházmegye püspökévé, amely az új Csanád névvel a korábbi Marosvárra épült. Mindez a keleti kereszténységet lényegében nem érintette, Csanád a bazilita szerzeteseket áttelepítette Oroszlánosra, ahol Szent György tiszteletére – hálából a győzelemért – monostort épített, Szent Gellért püspököt pedig tíz, az ország más tájairól érkezett szerzetessel együtt a görögök helyére tette.²⁴ Ajtony leverésének története már új korszakba, az államalapítás korába vezet.

A Lech-mezei 955-ös vereség egyben nyitást eredményezett nyugat felé. Taksony fejedelem (cca. 955–972) a 960-as évek elején XII. János pápától térítő püspököt kért. A pápa a magyarok számára egy Zacheus nevű papot térítő püspökké szentelt fel, és a magyarokhoz küldte, azonban I. Ottó császár (912–973) útját állta, és megakadályozta, hogy magyar területre menjen.²⁵

A történettudomány Taksony fiához, Géza fejedelemhez (cca. 972–997) és Szent Istvánhoz köti a nyugati kereszténység felvételét, s a nyugati keresztény államok közösségéhez való csatlakozást. Géza hatalomra kerülésével elkezdte rendezni az ország kül- és belviszonyait. 972-ben hittérítőket kért I. Ottó császártól, s a német papok segítségével megindult a nyugati kereszténység szervezett terjesztése. Fiát már nyugati klerikus, a hagyomány szerint Adalbert prágai püspök keresztelte meg. Géza fia számára Gizella bajor hercegnőt hozatta el feleségül, akinek kíséretében feltehetően szintén latin rítusú papok és szerzetesek érkeztek az országba.²⁶ István koronáját Rómából, II. Szilveszter pápától kapta.²⁷ A korábbi évszázadokhoz képest, melyekben a magyarságot lényegében csak Bi-

22. MAGYAR Kálmán: *Szent István államszervezésének régészeti emlékei (1001–2001)*, Kaposvár–Segesd, 2001. 237.

23. ÉRSZEGI Géza (szerk.): *Szent Gellért püspök nagyobb legendája*. In: Árpád-kori legendák és intelmek. Budapest, 1983. 80.

24. KOMÁROMI László: *A bizánci kultúra egyes elemei és közvetítő tényezői a középkori Magyarországon*. In: *Iustum Aequum Salutare III.*, 2007/1. 215.

25. MAKK Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2., Szeged, 1996. 15.

26. A nyugati, Német Császársággal való jó kapcsolatért több politikai házasság is kötődtek. Például Géza öccse, Mihály 980-ban orosz házasságot kötött, amelyből Vászoly és Szár László született. Egyik leánya I. (Vitéz) Boleslaw (992–1025) lengyel fejedelem, míg a másik a bolgár trónörökös, Gavril Radomir felesége lett.

27. GERICS József: *Szent István királyá avatása és egyházszerzése Theotmar krónikájában*. In: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest, 1995. 37–42.

zác felől érte a keresztyénség hatása, innentől kezdve új helyzet alakult ki: megkezdődött a nyugati, latin kultúra beáramlása. Szeretnénk kihangsúlyozni, hogy a Szent Istvánról és koráról alkotott kép gyakran egyoldalúan tárgyalja a nyugati hatást, és kevés figyelmet szentel azoknak az adatoknak, amelyek a keleti egyház és kultúra továbbélését mutatják a magyarok között. A görög és a latin rítus együttélésének mikéntje a korai magyar keresztyén századokban meghatározó fontosságú volt a két egyház kapcsolatára a későbbi századokban is.²⁸

Sem Géza fejedelem, sem István király nem volt ellensége Bizáncnak vagy a bizánci keresztyénségnek. Géza felesége, Sarolt épp a Bizáncban megkeresztelkedett Gyula lánya volt, tehát maga is a keleti rítus követője. Egyébként István király családjában több jellegzetes, Bizáncban divatos nevű rokon volt: nagybátyja Mihály, unokatestvére Vaszoly (bizánci-görög: Baszileiosz).²⁹ Nem lehet tehát véletlen, hogy István – a nagy legenda tanúsága szerint – nemcsak Rómában építtetett zarándokházat az odautazó magyarok számára, hanem Konstantinápolyban is templomot adományozott, Jeruzsálemben pedig szerzeteskolostort emeltetett.³⁰ Sőt, az uralkodása idején alapított veszprémvölgyi apácamonostor alapítólevelét görög nyelven írták, és a király a kolostorba keleti rítusú apácákat költöztetett.³¹

Fiának, Imrének – akinek egyébként a Margit-legenda szerint bizánci hercegnőt hozatott feleségül – a görög műveltségben gazdag Velencéből származó Szent Gellért püspököt választotta nevelőjévé. Az *Intelmek*ben feltett híres kérdés is – „*Quis Grecus regeret Latinos / Grecis moribus, aut quis Latinus regeret / Grecos Latinis moribus*” – jól mutatja, hogy kelet és nyugat, görögök és latinok egyaránt jelen voltak az államalapító gondolkodásában.³²

A nyugati keresztyénség beáramlása tehát még hosszú ideig nem jelentette a keleti rítus visszaszorítását. Ezt mutatja az is, hogy Szent István korából és a következő időszakból egész sor görög kolostorról tudunk Magyarország területén. A marosvári és oroszlánosi szerzetesi központok mellett ilyen volt a már említett veszprémvölgyi apácamonostor is. Egy 2010-ben megjelent vélemény szerint a monostor alapítója Géza fejedelem volt, aki azt görög rítusú keresztyén felesége, Sarolt számára alapította, és az akkor még görög rítusú veszprémi érsekség (metropólia) joghatósága alá helyezte. Az oklevelet egy Sarolt udvartartásához tartozó görög pap készítette el. Az oklevél „*a magam, nőm és gyermekeim*” része is értelmezhetővé válik ezáltal, hiszen Gézának öt élő gyermeke volt a 997

28. HAMZA Gábor: *Szent István törvényei és Európa*. In: HAMZA Gábor (szerk.): *Szent István és Európa*, Budapest, 2001. 13–21.

29. Vaszoly, azaz Vazul–Bazileios és Mihály–Mikhaél nevei jelzik, hogy keleti keresztyének lehettek. A Stephanos és Mikhaél keresztnévpárt előszeretettel adták uralkodónak.

30. KOMÁROMI László: *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban*. Budapest, Pázmány Press, 2013. 9.

31. CSÁNYI Károly: *Bizánci elemek az Árpád-kori magyar építészetben*. A Magyar Tudományos Akadémia II. Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 3. Muzeológiai sorozat, II. kötet 1. szám. Budapest, 1951. 25–40.

32. KOMÁROMI: *A bizánci kultúra egyes elemei...* 217.

előtti időpontban.³³ A monostor Sarolt fejedelemasszony „lelki szükségleteit” volt hivatott kielégíteni, s majd miután lánya elvált a bolgár cártól, s hazajött, az ő lelki megnyugvását is a monostor falai között találta. Később Imre herceg jegyese is a veszprémvölgyi kološtorba került, ahol családi és egyházi felügyelet alatt tanulhatta meg a magyarok szokásait. Feltehetően a monostor akkor kezdte elveszíteni jelentőségét, miután már nem kellett „családi” funkciót betöltsön. Fokozatosan a nyugati rítushoz igazodott, s bencés kološtor lett belőle.

A Gellért-legenda említi továbbá, hogy I. András király (1046–1060) két monostort alapított, egyet Tihanyban, egy másikat pedig Visegrád mellett. Elhelyezésében, fekvésében mindkettő emlékeztet a bizánci monostorokra, amelyeket általában folyóvízre, tóra vagy tengerre néző, meredek partú félszigetekre építettek, ahonnan szép kilátás tárul a szemlélődő elé. A tihanyi apátság alapítólevelében szereplő Petra helynév is nyilvánvalóan görög eredetű, jelentése: szirt, szikla, barlang. Valószínűleg a király által odatelepített bazilitáktól származik, akik a ma is látható remetebarangokban laktak. Továbbá, a tihanyi és a visegrádi kološtorok eredetileg görög rítusúak voltak.³⁴

Szintén kései források tanúskodnak arról, hogy a mai Dunapentele közelében állott az egykor görög apácák által lakott Pentele monostor, amelynek elnevezésében a görög egyház mártírszentjének, Szent Panteleimonnak a nevét lehet felfedezni. Ezen kívül Szávaszentdemeteren is hosszú ideig görög monostor működött, amint az látható VI. Kelemen pápa 1344-ben, a nyitrai püspökhöz írott levelében, amelyben a pápa arra hivatkozik, hogy a monostor az utolsó görög apát halála óta immár tíz éve üres, s ezért megbízza a nyitrai püspököt, hogy bencés szerzeteseket telepítsen helyükbe.³⁵ De nemcsak a görög kološtorok rendelkeztek keleti keresztyén egyházi anyagokkal. Régi feljegyzések tanúskodnak arról, hogy a pannonhalmi apátság könyvtárában a II. században volt egy *Psalterium Graecum* című görög zsolnároskönyv.³⁶

A bizánci térítés hatása elsősorban az ország déli és keleti részén volt jelentős. E tekintetben feltétlen említést érdemel az az újabb kutatásokban felmerült tény, hogy három későbbi (14–16. századi) görög kéziratban fellelhető a 12. századi állapotokat tükröző bizánci püspöklísta. Ezek említik Turkia metropolitáit. Bár a püspöki kontinuitás vitatott, a feltevés jól beleilleszthető a keleti keresztyénségnek az ország e táján történt elterjedéséről szóló adatokba.³⁷ Ugyancsak a bizánci Hierotheos püspökségének folytatását bizonyítja a pecséttan is. Az egykori bizánci területen három pecsét került elő, melyeknek – feliratuk szerint – Turkia hajdani püspökei voltak a birtokosai. A pecsétek Turkia feliratával

33. SZARKA János: *A rotunda öröksége 2. A görög rítus nyomai a középkorban Sárospatakon és vonzáskörzetében B.-A.-Z. vármegyében*. Miskolc, 2010. 17–21.

34. MORAVCSIK Gyula: *Görög nyelvű monostorok Szent István korában*. in: SERÉDI Jusztinián (szerk.): *Szent István Emlékkönyv I.* Budapest, 1938. 387–422.

35. GYÖRFFY György: *A szávaszentdemeteri görög monostor 12. századi birtokösszeírása*. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei*, II. köt., 1952. 325–362.

36. KOMÁROMI: *A bizánci kultúra egyes elemei...* 218–219.

37. BAÁN István: *Turkia metropolíája. Kísérlet a Szent István kori magyarországi orthodox egyházszerkezet rekonstrukciójára*. In: H. TÓTH Imre (szerk.): *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szeged, 1995. 19–26.

kapcsolatosan különböző nézetek alakultak ki, mivel nem magyar területen, hanem szórványleletként kerültek elő. A pecsétek tanúsága szerint Hierotheosnak volt három utódja: Theophylaktos, Antónios és Démetrios. Nem ismeretesek róluk más információ, de Moravcsik Gyula bizantinológus szerint nem zárható ki, hogy a gyulák területén egészen 1003-ig tevékenykedtek. Turkia metropólia-rangra a 10. század vége és 1028 között emelkedett, ami azt bizonyítja, hogy a keleti püspökök addig folytathatták térítői tevékenységüket. Ez arra enged következtetni, hogy Magyarországon a 11–12. században önálló, Konstantinápoly alá tartozó metropólia működött, amelynek feltehetően az erdélyi, bihari és csanádi püspökségek voltak alárendelve.³⁸ A politikai események változása és Ajtony győzelme azt eredményezték, hogy a későbbiekben magyar területen nem működött bizánci egyházfő.³⁹

A keleti egyház magyarországi hatása érzékelhető az Árpád-kori templomok patrónus szentjeinek nevéből is.⁴⁰ Népszerűségnek örvendett Szent Demeter, Szent Miklós, Szent György, Szent Kozma és Damján, akiknek az ünnepüket többnyire a keleti naptár szerint tartották fontosnak.

A fentiek alapján arra a következtetésre jutunk, hogy a 11–12. századi Magyarországon a kétféle keresztyénség békében élt egymás mellett, az 1054-es szkizma ezekben a századokban még nem érezte a hatását. A keleti rítus gyakorlása csupán egyes monostorokban maradt fenn. A magyarság körében a 10. században a keresztyénség kelet által elkezdett elterjesztését a nyugati egyház teljesítette be.

A keleti rítus hanyatlása csak a 13. század első harmadában indult meg rohamosan⁴¹. Egyik oka a konstantinápolyi latin császárság 1204-es megalakítása: ekkor Bizáncban latin patriarchátust állítottak fel, ami bizonytalannal gyengítette a magyarországi görög egyház helyzetét is. A másik ok az 1215-ös, negyedik lateráni zsinat, amely igyekezett a keleti elemet korlátok közé szorítani. A zsinat arra utasította a latin püspököket, hogy a görög szertartású egyházakba latin papokat küldjenek. A negyedik lateráni zsinat eredményeként a nyugati keresztyénségnek teljes egészében megváltozott a viszonyulása a keletivel szemben.⁴² Az új magatartás abban öltött formát, hogy a zsinat hatására a keleti keresztyéneket egyre inkább szakadároknak és eretnekeknek tekintették, még a nyugatitól eltérő rítusuk miatt is kipellengéreztek őket. Ezzel a szemlélettel Magyarországon is találkozunk.

38. KOMÁROMI: *A bizánci kultúra egyes elemei...* 219.

39. MORAVCSIK Gyula: *Bizánc és a magyarság* (Makk Ferenc bevezető tanulmányával. Reprint.). Budapest, 2003. 58.

40. Vö. RÉVÉSZ: *Régészeti és történeti adatok...*

41. KAPITÁNYFV István: *Magyar-bizánci kapcsolatok Szent László és Kálmán uralkodásának idején*. In: *Uő: Hungarobyzantina. Bizánc és a görögség a középkori magyarországi forrásokban*. Budapest, 2003. 153–169; MORAVCSIK Gyula: *Szent László leánya és a bizánci Pantokratormonostor*. Budapest–Konstantinápoly, 1923.

42. A zsinat utasítja a latin püspököket, hogy a görög szertartású vidékekre latin papokat küldjenek, és az esetleges szkizmától a keleti szertartásúakat tartsák vissza. ТИМКÓ Imre: *Keleti keresztyénség, keleti egyházak*, Budapest, 1971. 414–415.

Az „igazhitűség” biztosítékát a nyugatiak abban látták, ha a keleti szertartású magyarságot, hasonlóan a keleti kereszténységhez tartozó más nemzetiségekhez, kényszerítették rítusuk elhagyásához.⁴³ A „nyugatiasítás” folyamatát egy külső tényező is segítette, mégpedig a tatárjárás, amelynek következményeként a magyarországi keleti szerzetes központok nagy része elpusztult.

Érdekes IX. Gergely pápa IV. Bélának, 1234-ben írt levele, amelyben a pápa arról számol be, hogy az újonnan alapított kun püspökség területén él egy bizonyos „Walatinak” nevezett nép, mely magát kereszténynek vallja, a szentségeket azonban a görögök rítusát követő „pseudoepiscoposoktól” fogadja el. A püspökség területén, Moldva déli részén és Havasalföld keleti felén lakó katolikus hívek, magyarok és németek közül egyesek átmentek hozzájuk, s velük egy néppé lettek. E veszedelem leküzdésére azt javasolta, hogy a kunok püspöke szenteljen fel suffraganeus püspököt e szkizmatikusok számára, s egyúttal figyelmeztette a királyt esküjére, amellyel kötelezte magát arra, hogy az országa területén élő, Rómától elszakadt keresztényeket a pápa iránti hűsége kényszerítse.

Az említett levélben IX. Gergely olyan megoldást szeretett volna, amilyent korábban III. Ince pápa is célkitűzésének tartott. III. Ince pápa ugyanis 1204-ben a magyarországi görög kolostorok hanyatlásáról értesülve írt a nagyvárad püspöknek és bakonybéli apátnak, hogy nem lehetne-e a magyar király kérésével megegyezően a görögök számára külön, közvetlenül a pápa alá rendelt püspökséget létesíteni.⁴⁴ IX. Gergely alakja úgy ismeretes az egyháztörténetben, mint III. Ince művének folytatója. Továbbvitte a III. Ince által megkezdett uniót, s kapcsolatokat keresett a konstantinápolyi latin patriarchátus létesítése után alakult új keleti egyházi központtal, a kisázsiai Nicea pátriárkájával.

A negyedik lateráni zsinat intézkedésében, valamint IX. Gergely levelében a 16. századi rutén és 17. századvégi román uniált püspökség előképét, az arra való törekvést véljük felfedezni. E törekvés azonban akkor nem vezetett eredményre. Az eredménytelenség okát abban látjuk, hogy a korszakban még nincs kialakult, magasabb felépítettségű román egyházszervezet, a pástorszállások papjai között nincs alkalmas egyéniség, aki a missziói latin püspökség vikáriusa lehetne.⁴⁵ A középkori, univerzális hatalmat kiterjesztő pápaság kellő eréllyel tudta latinizáló akaratát a magyarországi egyházi viszonyokra is alkalmazni.

A középkori misszió legnagyobb képviselője, Nagy Lajos magyar király balkáni és keleti nagyhatalmi politikájának, hadjáratainak és diplomáciájának vezető gondolata a katolikus egyház megerősítése, a heretikusok és szkizmatikusok egyház iránti hűsége kényszerítése volt. Az egyetemes kereszténység története szempontjából is jelentős az az eredmény, amit Boszniában a bogumilizmus megtörése és a bosnyákok katolikus hitre térítése által elért. A szkizmával szembeni fellépése azonban nem lehetett olyan radikális, mint az eretnek bogumilokkal szemben. Nemcsak politikai, hanem egyházi okok miatt sem, tekintettel

43. Hasonló helyzetbe kerültek az akkor még diaszpórában élő erdélyi románok is.

44. BERKI Feriz: *Magyar ortodoxok*. In: A keleti kereszténység Magyarországon. Kisebbségkutatás könyvek, Lucidus Kiadó, Budapest, 2007. 53.

45. JUHÁSZ István: *Nyugati missziós törekvések a románoknál*. In: DEER József – GÁLDI László (szerk.): *Magyarok és románok I–II.*, Budapest, 1943. 255–256.

arra, hogy a nyugati egyház az uniós törekvések leghevesebb korszakában sem tekintette eretnekeknek a görög rítust követőket. A helyzet azonban megváltozott a vidini hadjárat után.⁴⁶

Azokon a területeken, amelyek a leginkább ki voltak téve a keleti papok missziójának, igyekeztek megteremteni az egyházi unió előfeltételét. Ezért Nagy Lajos 1366-ban elrendelte Keve és Krassó megyék nemeseinek, polgárainak és lakóinak, hogy a közöttük lakó szkizmatikus papokat gyermekeikkel, feleségükkel, minden javaikkal együtt vigyék Himfi Benedek temesi ispánhoz, aki aztán a király utasítása szerint bánik velük. Az említett erélyes rendelkezések meggyorsították az áttéréseket. Az uralkodó célja már nem az volt, hogy megnyerje az együttműködés számára a szkizmatikus püspököket és papokat, hanem bennük látta az unió megvalósításának legfőbb akadályát, s a népnek „az igazság útjára” való vezetése miatt el akarta távolítani őket.⁴⁷

A háttérbe szorítás néhol szinte üldözéssé alakult. Ugyanakkor szaporodott a nemzetiségi keresztyének között egyre a keleti szertartást követő népesség száma a rutén és román bevándorlások során is. Ezeknek a nemzetiségeknek a beözönlése – amelyekhez a későbbiekben tetemes létszámú szerb letelepedés is hozzájárult – megakadályozta, hogy Magyarország területén a keleti keresztyénség teljesen megszűnjön.

E korszak összegzéseként megállapítjuk, hogy érdekes módon épp az Árpád-kori görög monostorok megszűnésével s a magyarországi görög kultúra hanyatlásával párhuzamosan indult meg egyes keleti szertartású néptömegek, pl. románok, ruszinok, később pedig a szerbek, sőt görögök beáramlása és letelepedése az ország keleti és déli peremvidékén, ami biztosította – legalábbis az általuk lakott területeken – a keleti ortodox keresztyénség továbbélését. A politikai célkitűzések miatt egyre inkább a latin szertartás került előtérbe.⁴⁸ Ennek ellenére az Árpád-házi királyok nagyvonalúan viszonyultak a problémához: a keleti szertartású keresztyéneknek a történelmi körülmények során bekövetkező visszaszorulását nem siettették erőszakkal. A fennmaradt szórványos adatok azt mutatják, hogy Bizánc és az általa nyújtott vallás és kultúra számottevő tényező volt a középkori magyarországi és erdélyi fejlődésben, amelynek hatását objektíven kell értékelnünk.⁴⁹

---

46. JUHÁSZ: *Nyugati missziós törekvések*. 260–261.

47. Uo. 263–264.

48. PIRIGYI István: *Görög katolikusok Magyarországon. Kisebbségkutatás könyvek*, Lucidus Kiadó, Budapest, 2007. 133–134.

49. Vö. KOMÁROMI: *A bizánci kultúra egyes elemei...* 221.

Felhasznált irodalom

- BAÁN István: *Turkia metropóliája. Kísérlet a Szent István kori magyarországi orthodox egyházszervezet rekonstrukciójára.* In: H. TÓTH Imre (szerk.): *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig.* Szeged, 1995. 19–26.
- BERKI Feriz: *Magyar ortodoxok.* In: *A keleti kereszténység Magyarországon. Kisebbségkutatás könyvek,* Lucidus Kiadó, Budapest, 2007.
- BOZSÓKY Pál Gerő: *Magyarok útja a pogányságból a kereszténységig.* Agapé, Szeged, 2000.
- BRÉHIER, Louis: *Bizánc tündöklése és hanyatlása.* Budapest, 1999.
- DÁVID Katalin: *Szent Gellért és a csanádi püspökség.* In: KREDICS László (szerk.): *Válaszúton. Pogányság – kereszténység. Kelet – Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről,* Veszprém, 2000. május 8–10., Veszprém, 2000.
- ÉRSZEGI Géza (szerk.): *Szent Gellért püspök nagyobb legendája.* In: *Árpád-kori legendák és intelmek.* Budapest, 1983.
- GERICS József: *Szent István királyá avatása és egyházszerzése Theotmar krónikájában.* In: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban,* Budapest, 1995. 37–42.
- GYÖRFFY György: *A szávaszentdemeteri görög monostor 12. századi birtokösszeírása.* In: *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti Tudományok Osztályának Közleményei, II. köt.,* 1952. 325–362.
- GYÖRFFY György: *Bizánc szerepe a magyarok megtérésében.* in: *Kortárs II.,* 1975. 1788–1792.
- GYÖRFFY György: *István király és műve.* Budapest, 1977.
- HAMZA Gábor: *Szent István törvényei és Európa.* In: HAMZA Gábor (szerk.): *Szent István és Európa,* Budapest, 2001. 13–21.
- HEITEL, Radu: *Archäologische Beiträge zu den romanischen Baudenkmalern aus Südsiebenbürgen I–II.,* in: *Revue* 9. (1972) 139–160, 12. (1975) 3–11.
- HÓMAN Bálint – SZEKFI Gyula: *Magyar történet. 1. kötet. Őstörténet – törzsszervezet, keresztény királyság.* Budapest, 1935.
- H. TÓTH Imre: *A magyarság korai kapcsolatai az ortodox szlávokkal.* In: H. TÓTH Imre (szerk.): *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig.* Szeged, 1995. 27–35.
- H. TÓTH Imre: *Magyar–szláv kapcsolatok a 9–11. században.* In: *Partes Populorum Minores Alienigenae.* 2000. 11–41.
- JUHÁSZ István: *Nyugati missziós törekvések a románoknál.* In: DEER József – GÁLDI László (szerk.): *Magyarok és Románok I–II.,* Budapest, 1943. 255–256.

- KAPITÁNYFFY István: *Magyar-bizánci kapcsolatok Szent László és Kálmán uralkodásának idején.* In: KAPITÁNYFFY István: *Hungarobyzantína. Bizánc és a görögség a középkori magyarországi forrásokban.* Budapest, 2003. 153–169.
- KOMÁROMI László: *A bizánci kultúra egyes elemei és közvetítő tényezői a középkori Magyarországon.* In: *Iustum Aequum Salutare* III., 2007/1. 215.
- KOMÁROMI László: *A bizánci hatás kérdése a középkori magyar jogban és a magyarországi egyházjogban.* Budapest, Pázmány Press, 2013.
- KRISTÓ Gyula (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai.* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7., Szeged, 1995.
- LENKEY Zoltán – ZSOLDOS Attila: *Szent István és III. András.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2003.
- MAGYAR Kálmán: *Szent István államszervezésének régészeti emlékei (1001–2001), Kaposvár–Segesd,* 2001.
- MAKK Ferenc: *Magyar külpolitika (896–1196).* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2., Szeged, 1996.
- MAKK Ferenc: *Róma vagy Mainz vagy Bizánc? Politikai vallási választás az első ezredfordulón.* In: *Tiszatáj,* 2001. november. 64–70.
- MORAVCSIK Gyula: *Szent László leánya és a bizánci Pantokratormonostor.* Budapest–Konstantinápoly, 1923.
- MORAVCSIK Gyula: *A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység.* In: SERÉDI Jusztinián (szerk.): *Szent István Emlékkönyv I,* Budapest, 1938. 171–212.
- MORAVCSIK Gyula: *Görög nyelvű monostorok Szent István korában.* In: SERÉDI Jusztinián (szerk.): *Szent István Emlékkönyv I.* Budapest, 1938. 387–422.
- MORAVCSIK Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Budapest, 1984.
- MORAVCSIK Gyula: *Byzantinoturcica. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen,* Bd. 1–2., Berlin, 1983.
- MORAVCSIK Gyula: *Bizánc és a magyarság.* (Makk Ferenc bevezető tanulmányával. Reprint.) Budapest, 2003.
- PIRIGYI István: *Görög katolikusok Magyarországon. Kisebbségkutatás könyvek,* Lucidus Kiadó, Budapest, 2007.
- PÓSTA Béla: *A gyulafehérvári székesegyház sírleletei.* In: *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából VIII.* (1917). 1–155.
- RÉVÉSZ Éva: *Régészeti és történeti adatok a kora Árpád-kori bizánci-bolgár-magyar egyházi kapcsolatokhoz (disszertáció).* Szeged, 2011.
- SZARKA János: *A rotunda öröksége 2. A görög rítus nyomai a középkorban Sárospatakon és vonzáskörzetében B.–A.–Z. vármegyében.* Miskolc, 2010.
- TIMKÓ Imre: *Keleti kereszténység, keleti egyházak.* Budapest, 1971.
- TÖRÖK József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete.* Budapest, 2002.